

XX аср бошида П.Ф.Каптерев алоҳида таъкидлаб ўтганидек, “Таълим жараёнидаги ўқитувчи шахси биринчи ўринда туради, педагогнинг бошқа хислатлари таълим натижаларига бўлган тарбиявий таъсирни оширади ёки пасайтиради...” [2].

Коммуникатив компетентлик ишга оид, ҳамкасб ёки дўстлар билан, раҳбарларга мурожаат қилиш билан боғлиқ, ўзаро ишончга асосланган муносабатларни ташкил этишнинг шакллари, усуллари ва унинг самарадорлигига таъсир этувчи омиллар турлари ҳақидаги билимлар тизими, мулоқот жараёнидаги шерикка психологик таъсир эта олиш техникасига эга бўлишни тақозо этади. Педагог коммуникатив компетентлиги ёрдамида ўқувчи ва талабаларнинг ҳар қандай салбий ҳиссий ҳолатлари ёки экстремал вазиятларда ҳам уларнинг руҳий ҳолатини тўғри идрок қилиш, тушуниш, мавжуд ахборотларни тўғри таҳлил қила олиши мумкин.

Талабалар билан педагогик мулоқот, коммуникатив компетентлик педагогик маҳоратнинг муҳим таркибий қисмидир. Ўқитувчининг коммуникатив қобилиятлари унинг шахсий сифатларида ҳам акс этади. Педагогнинг коммуникатив компетентлиги ва талабаларнинг коммуникатив имкониятлари улар ўртасидаги ўзаро мулоқотнинг тўлақонли ва самарали бўлишини таъминлайди.

Мулоқот таълимнинг ажралмас таркибий қисми сифатида ҳам манба, ҳам ахборот тармоғи вазифасини ўтайди. Шунинг учун у таълим жараёнида етакчи ўринни эгаллайди.

Педагогик фаолиятдаги самарали мулоқотнинг

Адабиётлар

1. Деркач А.А. Психолого-акмеологические основания и средства оптимизации личностнопрофессионального развития кон-курентоспособного специалиста/ Акмеология. Научно-практический журнал. -М.: 2013, № 1 (45).
2. Каптерев П. Ф. История русской педагогики. - Изд. 2-е, пересмотр. и доп. - Пг.: «Земля», 1915. XXII, -С.746.
- Ссылка: http://elibrary.gnpbu.ru/text/kapterev_istoriya-russkoy-pedagogiki_1915/
3. Карнеги Д. Как выработать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично. -М.: 1956.
4. Очилова Г.О. Касбий компетентлик.- Тошкент: 2021.
5. Кисляков П.А. Психология развития человека как субъекта деятельности. -М.: 2016.
6. Хуторской А.В. Компетентный подход в обучении. Научно-методическое пособие. -М.: «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2013. -С.73. ил. (Серия «Новые стандарты»).

РЕЗЮМЕ. Мазкур мақоланинг асосий мақсади - бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларининг касбий компетенцияларини такомиллаштириш даври талаби эканлигини курсатиб бериш.

РЕЗЮМЕ. Основная цель данной статьи - показать, что совершенствование профессиональных компетенций будущих учи-телей физической культуры является требованием времени.

SUMMARY. The main goal of this article is to provide the fact that improving the professional competence of future physical edu-cation teachers.

ЎҚУВЧИ ТАЛАБАЛАРНИНГ ИЛМИЙ ДУНЁҚАРАШИ, МАДАНИЯТИ ВА ТАРБИЯВИЙ РИВОЖЛАНИШИДА АСТРОНОМИЯНИНГ ЎРНИ

Н.Б.Холбоева – катта ўқитувчи
Наманган давлат университети

Таянч сўзлар: ер, қуёш, коинот, планеталар, дунёқараш, маданий тарбия, компьютер моделлари, кузатиш, фикрлаш.

Ключевые слова: земля, Солнца, Вселенная планеты, мировоззрения, культура, воспитание, компьютерные модели, наблю-дения, мышления.

Key words: earth, Sun, universe, planets, worldviews, culture, education, computer models, observations, thinking.

Кириш. Маълумки, астрономия коинот ҳақидаги энг қадимий фанлардан саналиб, у осмон жисмлари жойлашуви, ҳаракатлари, тузилиши, келиб чиқиши ва улардан иборат тизимлар ривожланишини ўрганади. Астрономияни ўзига хос томони шундаки, у дунёқарашни шаклланишига дахлдор чуқур маъноли саволларни кўриб ўтиш орқали бизнинг планетамиз чегараларидан ташқаридаги дунё ҳақида тасаввурни кенгайтириб, уларни ўрганиш билан бирга Ерни юқори даражадаги тизимлар элементи экани ҳақидаги тасаввурни шаклланишига олиб келади. Ўқувчиларни илмий дунёқарашини шаклланишида астрономияни муҳим аҳамиятга эгаллигини таъкидлаб, [1] ишда инсонга боғлиқ бўлмаган ҳолда ижтимоий ҳаётдаги, Ердаги ва коинотдаги дунё бир бутунликда дунёқараш объекти эканлиги кўрсатиб берилган. Кўрамизки, дунёқарашни моҳиятига кўра, унинг муҳим

асосий сирларидан бири, суҳбатдошни “тўғри” тинглай олиш маҳорати саналади. “Кишиларга таъсир кўрсата олиш сири гапириш маҳоратида эмас, - деб ёзади Д. Карнеги, балки яхши тингловчи бўлишдадир” Тинглаш оддийгина жим ўтириш эмас, балки фаол жараён бўлиб, кишилар орасида кўзга кўринмас ришталар ўрнатади, ўзаро яқинлик, илиқлик, бир – бирини тушуниш ҳиссини вужудга келтиради. Ҳар қандай мулоқотнинг зарур нуктаси қайтарма алоқадир, шу орқали суҳбатдошлар бир – бирини идрок этиб ҳиссий яқинликка эришадилар. Шунингдек, мулоқотда педагог ва талабанинг ўзаро биргаликдаги фаолияти амалга оширилади, ҳиссий ва иродавий таъсирчанлик ортади, фикрлар ва ғоялар уйғунлиги шаклланади.

Олиб борилган тадқиқотлар натижаларига кўра, кадрлар касбий компетентлиги қуйи курс талабалари томонидан кўпроқ кадрланади, ўқитувчининг шахсий фаилатларига юқори баҳо беришади. Яхши ўқитувчи моделида талабани тушуна оладиган устозларни идрок қилишади. Юқори курс талабалари учун эса касбий компетентлик муҳим хусусият сифатида баҳоланади, ҳамда ўзида ҳам мазкур сифатларни шакллантиришга бўлган эътибор ортиб боради.

Мазкур сифат ва хусусиятларнинг юқори даражада ривожланишига эришиш учун бўлажак кадрларнинг ёш психологияси, психодиагностика, педагогик психология, акмеология ҳамда мутахассислик фанлар бўйича етарли даражада билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириб бориши, ўз фаолиятини замон талабларига мос ҳолда бажариши ва касбий компетентлигини ошириб боришини таъминлайди.

компонентлари бўлмиш коинотни билиш, ижтимоий ҳаёт қонун қоидаларини ва табиий борлиқни ўрганиш, инсонни қимликка етаклаб, билимли бўлиш билан бирга илмий дунёқарашни кенг шакллантиришга хизмат қилади.

Мавзунинг долзарблиги. Ривожланишнинг бугунги босқичида жамиятнинг замонга мос ҳолда умумтаълим ва олий таълимдаги фундаментал фанларни ўқитишнинг такомиллаштиришга ва уларни амалий фойдали томонларини ўрганишга бўлган талабларини эътиборга олган ҳолда ўқувчи талабаларни илмий дунёқарашларини ва билимларини амалда қўллаб олиш кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган изланишлар жуда муҳим ҳисобланади. Бунда фундаментал фанлар ютуқлари билан уйғунликда ривожланиб, чексиз олам тасаввурини идрок этиб, инсонни кўп қиррали ривожланишида

астрономия фанини ўрни алоҳида аҳамиятга эга. Шу маънода ўсиб келаётган ёш авлодни табиий илмий астрономик тасаввурини шакллантиришни долзарблиги жамиятни глобал ва масштабли фикрлайдиган кадрларга бўлган эҳтиёжи билан боғлиқ.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Астрономия курсини ўқитиш методикасига бағишланган ишлар талайгина бўлиб, кейинги йилларда ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиб ўқитиш методикасини такомиллаштиришга қаратилган ишлар сони ортиб бормоқда [2,3]. Таъкидлаш жоизки, кўп ҳолларда астрономия ўқитишни мақсад ва вазифаларини бажаришда кўпроқ эътибор ахборот маълумотларга қаратилиб, ўқувчи талабаларни шахсга йўналтирилган, замон талабига мос, ҳар томонлама етук бўлиб шаклланишларида астрономияни аҳамиятли томонларини кўрсатиб берадиган адабиётлар жуда кам. Айниқса, ўқувчи талабаларни илмий дунёқараши ва кенг масштабли фикрлашда астрономияни ўрни юқорилигини кўрсатадиган адабиётлар деярли учрамайди.

Тадқиқот мақсади. Астрономия таълими ўқувчи талабаларни табиий илмий тасаввурларини шаклланишида салмоқли афзалликларга ва чексиз потенциал имкониятга эгаллиги ва дунёнинг илмий манзараси харитасини кенгайиб бориши билан замонавий илмий дунёқарашни шаклланиши, маънавий-маданий ва тарбиявий ривожланишдаги аҳамиятли томонларини ёритиш билан ўқувчиларни астрономияга қизиқишларини орттириш ва глобал фикрлаш юксак мақсадлар сари етаклашини кўрсатишдан иборат.

Асосий қисм. Маълумки, барча астрономик кузатишлар, қуёш тизимидан тортиб коинотдаги жамики жараёнлар фундамента фанларда амал қиладиган қонунлар асосида рўй бериб, астрономияни улар билан уйғунликда ўрганилиши табиий илмий тушунчалар билан маълумот савиясини ортишига ва ўқувчиларни билиш қобилиятларини ривожланишига ёрдам беради. Шунингдек, нафақат илмий дунёқарашни шаклланишига, балки олинган билимлар ва кўникмаларни кундалик ҳаётда фойдаланиш самарасини ортишига олиб келади. Дунёни тушунишдек стратегик мақсадга етиш эса, инсонни амалий ҳаракатларга ундайди [4]. Модомики шундай экан, фундаментал фанларни ўқитиш ва режалаштиришнинг такомиллашувида унинг аҳамиятидан келиб чиқиб иш юритмок лозим. Бу фанларни инсоният ҳаёт фаолиятидаги ўрни ҳақида кўп гапирилган бўлсада, уни такрор ва такрор оммалаштиришдан асло чарчамаслик керак. Чунки, фундаментал фанларни, айниқса, астрономияни ўқитилишининг моҳиятига кўра, биринчидан, у инсонга атроф олам ҳақида зарур ва муҳим билимлар манбаи бўлиб хизмат қилса, иккинчидан, инсон имкониятларини бойита бориб, уларнинг замон тараққиёти йўлида дадил қадам ташлашлари учун асос яратади, учинчидан, инсон маънавий қиёфасининг ривожини учун муҳим ҳисса қўшиб, унда маънавий-маданий бойликлар шкаласини даражалай оладиган тарздаги дунёқарашни шакллантиради [5].

Ҳақиқатдан ҳам, дунёнинг илмий манзарасини, ундаги мураккаб жараёнларни идрок этишда астрономияни ўрни беқиёс. Лекин астрономияни роли бу билан чекланиб қолмайди. Астрономия ва космосни ўрганиш ўқувчиларда инсоният тараққиётига йўналтирилган юқори даражадаги глобал масштабда фикрлашни ривожлантиришга ҳам катта ёрдам беради. Айтиш керакки, астрономияни ўқимаган ўқувчиларни кўпчилик қисми кундалик турмуш тарзига мос келадиган онг билан яшайди ва бундай ўқувчиларда астрономик жараённи мушоҳада қилишни кераги

бўлмайди. Натижада уларда энг муҳим хусусият, яъни табиий жараёнлар ҳақида мустақил мулоҳаза қилиш кўникмалари шаклланмайди. Чунки ҳар бир онг даражасига мос фикрлаш даражаси тўғри келиб, уни ривожланиши бўлмайди. Астрономияни ўқитилиши эса, ўқувчиларда кузатиш қобилиятларини орттиришга, фикрлашга, атроф муҳит муаммоларига қизиқиш билан қараб, ечими қандай бўлиши мумкинлигини идрок этишга, ҳодисаларни ўзаро боғлиқлигини ўрнатишга ва уларни тушунишга хизмат қилади. Бу фанни ўрганиш билан ёшларни ҳар қандай муаммоларга мустақил ёндаша оладиган қилиб тарбиялаш мумкин. Шу ўринда айтиш керакки, ҳозирги кунда астрономия фанини айрим мутахассисларга керак бўладиган махсус фан деб қарайдиганларга, аввало у билимлар манбаи бўлиши билан бирга ривожлантирувчи ва тарбияловчи вазифаларни бажаришини ва у барчага бирдай зарурлигини ўргатиб бориш керак. Астрономия заминидан ўзаро таъсирлар, улардаги боғланишларни объектив тарзда ўрганиш ётадики, уларни билиш орқали барча турдаги улкан коинот ҳодисаларига бўлган жараёнларда охириги мувозанатли ҳолат ўзаро таъсирлар мувозанати натижаси эканини ва буларни ўрганиш натижасида коинотни янада янги номаълум сирларини ўрганиш билан ўқувчиларни дунёни билиш ва катта масштабларда фикрлаш қобилиятларини ўсиб боришига эришиш мумкинлигини унутмаслик керак. Айниқса, астрономияни ўрганиш объектлари космосга қаратилганда ўқувчиларни одатий онг ва фикрлаш доиралари кенгайиб, Ердаги ва коинотдаги умуминсоний саналадиган муаммолар уларни ўйлашга мажбур эта бошлайди. Яъни қуёш тизими ва планетамизда ҳаётни сақланиши ва цивилизация давомийлиги қандай бўлишини англашга уринадилар. Вақт ва фазода миллиард йиллар ва миллиард парсеклар масофаларда рўй берадиган ҳодисаларни мушоҳада этиб глобал масштабда фикр юритишга ўрганадилар. Бунда ўқувчиларнинг ақлий характеристикаларини кўрсатувчи белгилардан аниклик, равшанлик, мантиқли, кенг ва чуқур мулоҳазалик, оригинал, танқидий, таҳлилий мустақиллик каби қизилар ривожланиб, қўшимча равишда яна глобал ва масштабли фикрлаш билан бойитилади [6]. Ўқувчиларни вақт ва фазода коинотни ривожланишини когнитив билиб боришлари фикрлаш даражаларини анча юқorigа олиб чиқиб, дунёга бошқача, космик назар билан қарашга одатланадилар. Яна таъкидлаш жоизки, астрономия фани ёшлар салоҳиятини ривожлантириб, коинот ҳақидаги илмий тасаввурларни ҳосил қилишда табиий фундамента билимларни узлуксиз ўрганишга ундайди ва энг муҳими ҳозирда кенг авж олган астрология, хурофот ва жаҳолатли қоронғуликка қарши иммунитетни кучайтиради. Ҳозирги сохта тўқима фанларни ахборот воситаларида кўпайиб оммани ўзига қаратаётган бир пайтда ўқувчиларни ахборот ва астрономик маданиятини олам тузилиши, унинг хоссалари ва унда инсонни ўрни ҳақида илмий тасаввурини шакллантириш ўта муҳим. Астрономик маданиятни, табиий илмий дунёқарашни ва глобал масштабларда фикрлаш қобилиятларини шакллантиришни мураккаблиги шундаки, биринчидан уларга фақат бир астрономияга таянмай, барча табиий фанлар тизими билан уйғунликда ўқитиш орқали эришилади. Иккинчидан эса, астрономия фани бошқалардан фаркли ўлароқ ўзига хос томонларга эгаки, унда қўлланаётган анъанавий таълим тизими энг содда астрономик кузатишларни ҳам истаган вақтда, керакли кетма кетликда ва кўп марта амалга оширишга имкон бермайди, шунингдек, коинотдаги кўплаб объектлар ва уларда рўй берадиган ҳодисаларни бевосита сезиш органлари орқали кузатиб аниқ тасаввурга эга бўлиш

кийин. Шунинг учун hozirgi kunda bunday muammolarni taʼlim jaraʼnida zamonaviy innovatsion pedagogik, yangi axborot kommunikatsiya va interfaol texnologiyalardan foydalaniib űkitish orqali eriishi mumkin. Ayniqsa, Parsekli mashtablarida Kuʼsh tizimi galaktikalalar orasida kichik bir nukta-day borliqda turganini his etishga ʼrdam beradigan [7,8] ishlar-dayi kabi namoyishi maʼlumotlar bilan boyitib astronomiyani űkitilishini yanada samaraliroq natijalar beradi.

Bulardan foydalaniib űtilgan mashgʼulotlar asosida aytish mumkin, astronomiyani inson haʼtida űrni naqadar bekiʼs va uni űrganiish naʼakat ilmiy dunʼkarashi, keng mashtabli fikrashi, balki ʼsh avlodni maʼnaviy rivojlaniishiga ham

taʼsir kʼrsatadi. Shuning uchun astronomiyani tarbiyaviy imkoniyatlardan pedagogik amaliʼtlarda foydalaniish katta ahamiyatga ʼga.

Хулоса. - Астрономияни űkiish bilan űquvchi-talabalarda tabiiy ilmiy dunʼkarash, global mashtabda fikrashi, madaniy etuklilik rivojlana boriib zamon talablariga mos komillik va maʼnaviy kiʼfa shakllana boradi.

-Астрономия элементларини тушуниish zamonaviy dunʼ haritasini manzarasini idrok etishga oliib keliib, fundamental fanlarni űrganiishga kizikiishni orttiradi.

-Астрономияни madaniy va tarbiyaviy imkoniyatlarni kʼrsatib űtilishi űquvchi talabalarda aklii chizgilarini rivojlaniishiga xizmat qiladi.

Адабиётлар

1. Емец Н.П. Методические вопросы обучения студентов использованию Интернет-ресурсов по астрономии // Физика в школе и вузе: Международный сборник научных статей. СПб. Изд-во РГПУ им. А.И.Герсена. 2004, -С.275-279. (0, 2. (б.д.).
2. Емец Н.П. Использование интерактивных компьютерных моделей в обучении астрономии студентов физических специальностей педагогических вузов тема диссертации и автореферата 2009.
3. Гомулина Н.Н., Крылов А.И. Интерактивная модель Солнечной системы. CD-ROM. -М.: «Дрофа», 2009.
4. Гурина Р.В. Воспитательные возможности астрономии. //Ученые записки Забайкальского государственного университета. Серия: Физика, математика, техника, технология. 2009. №. 2. - С. 52-57.
5. Qoʻchqorov H.O., Yusupov D.A. Fundamental fanlarni oʻqitish samaradorligini oshirishning dolzarb muammolari va yechimlari //Academic research in educational sciences. 2021. T. 2. №. 11. - С. 448-455.
6. Создание интерактивных образовательных модулей по астрономии и космонавтике для ФЦИОР. Сборник трудов Международной конференции ИТО 2011.
7. Холбоева Н.Б., Тургунов С.Т., Кўчқоров Х.О. Астрономия фанини űkitishda kompyuter axborot texnologiyalarining űrni. //Современное образование (Узбекистан). 2020. №. 9 (94). - С. 88-93.
8. Предметный сайт учителя – опыт создания и применения. -М.: 2013.

РЕЗЮМЕ. Ушбу ишда астрономия űkitilishini űquvchi talabalar ilmiy dunʼkarashini shakllaniishida ahamiyatli tomonlari kʼrsatib űtilgan. Shuningdek, keng mashtabli fikrashi kobilatlarini rivojlaniishida kosmik fazodagi jaraʼnlarni űrni kʼrsatilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной работе показано значительные стороны в формирование научного мировоззрения учащихся и студентов в обучения астрономии. А также, указано место космических процессов в развитии их масштабного мышления.

SUMMARY. This paper shows significant aspects in the formation of the scientific worldview of students and students in teaching astronomy. And also, the place of cosmic processes is indicated in the development of their large-scale thinking.

ОЛИЙ űQUV YURTЛАРИ ИЛМИЙ ВА ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИНИ ТИЖОРАТЛАШТИРИШИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШИ

Н.Х.Ҳакимов – *фалсафа фанлари доктори, профессор*

Г.А.Бекбаев – *техника фанлари номзоди*

Тошкент давлат иқтисодий университет

Таянч сўзлар: олий таʼлим, инновацион фаолият, молиявий мустакиллик, кафедра, тижоратлаштириш.

Ключевые слова: высшее образование, инновационная деятельность, финансовая независимость, кафедра, коммерциализация.

Key words: higher education, innovative activity, financial independence, department, commercialization.

КИРИШ. Сўнгги йилларда мамлакатимиз олий таʼлим соҳасида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириб, давлат ва нодавлат олий таʼлим муассасалари фаолиятини ташкил қилиш вазифаси вужудга келди. Жамият тараққийетининг hozirgi davrida олий таʼлимнинг нодавлат, масофавий шакллари ташкил этиб кенгайтириш орқали ʼшларнинг олий таʼлим билан қамров даражасини 50% дан ошириш ва соҳада соғлом рақобат муҳитини яратиш масалалари демократик ислохотлар кўлами, инсон кадрини юксалтириш жараʼни билан боғлиқдир. Фуқоралик жамиятини ривожлантириш жараʼнида олий űquv yurtlarida таʼлим, фан, инновация ва илмий-тадқиқотлар натижаларини тижоратлаштиришнинг узвий боғлиқлигини назарда тутувчи “Университет 3.0” концепцияси босқичма-босқич жорий этилмоқда. Шу мунособат билан илмий тадқиқот жараʼни, университетлар фаолиятини янада такомиллаштиришга, олий таʼлим муассасасининг молиявий, академик ва ташкилий-бошқарув мустакиллигига эришишдаги устувор масалалари ечимидаги муҳим вазифадир.

АСОСИЙ ҚИСМ. Тараққийетнинг янги босқичида олий таʼлим такомилидаги “Университет 3.0” дастури, бу фан, малакали кадрлар тайёрлаш билан бир қаторда инновация ва илмий-тадқиқотлар натижаларини

тижоратлаштириш, уларни жадал суратда амалиётга татбиқ қилиш фаолияти билан шуғулланувчи олий űquv yurtlarидар. Таъкидлаш лозимки, жаҳондаги ривожланган мамлакатларнинг етакчи университетлари умумий сонининг атиги 0,3% “Университет 3.0” моделига мос деб тан олинган [1]. Ҳозирги даврда QS World University Rankings талқинига кўра дунёдаги топ 1000 олий űquv yurtlari рўйхатида юқори рейтингдаги Massachusets технологиялар институти (Massachusetts Institute of Technology - MIT) [2], Стенфорд университети (Stanford University) [3] ва Гарвард университети (Harvard University) [4], “Университет 3.0” масалалари тизимли йўлга қуйилган ва ижобий натижалар билан ишлаб келмоқда.

Ривожланган давлатларнинг юқори малакали кадрлар тайёрлаш, илмий тадқиқот фаолияти тажрибаларни ҳисобга олган ҳолда республикамиздаги олий űquv yurtlarida ҳам тижорат хизматлар кўламини кенгайтириш ва илмий ишларнинг натижалари асосида шакллантирилган бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобига:

– инновацион технологик парк ва инновацион марказлар ишини йўлга қўйиш;

– технологиялар трансфери марказларни ташкил этиш ва уларни рақамли иқтисодий талабларига мос суратда ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.